

Fragment din volumul *Interpretarea culturilor*
de Clifford Geertz

în curs de apariție la Editura Tact din Cluj,
traducere de Ciprian Șiulea

**CAPITOLUL 13 / SĂLBATICUL CEREBRAL:
DESPRE OPERA LUI CLAUDE LÉVI-STRAUSS**

„Astăzi mă întreb din când în când dacă nu cumva am fost atras către antropologie, indiferent cât de inconștient, de o afinitate structurală dintre civilizațiile care fac obiectul ei și propriile mele procese de gândire. Inteligența mea este neolitică.”

Claude Lévi-Strauss, *Tristes Tropiques*

Ce putem să înțelegem, la urma urmei, din sălbatici? Chiar și acum, după trei secole de dezbateri a chestiunii – dacă sînt sau nu nobili, animalici sau chiar ca mine și ca tine, dacă gîndesc așa cum gîndim noi, dacă sînt scufundați într-un misticism dement sau posedă forme superioare de adevăr pe care noi, în lăcomia noastră, le-am pierdut, dacă obiceiurile lor, de la canibalism la matrilineism, sînt simple alternative, nici mai bune, nici mai rele față de a noastră sau dacă sînt precursori primitivi ai alternativelor noastre, acum anacronici, sau pur și simplu exotisme străni, incompreensibile, pe care e amuzant să le colecționezi, dacă ei sînt constrînși și noi sîntem liberi sau noi sîntem constrînși și ei sînt liberi – după toate acestea, încă nu știm. Pe antropolog, a cărui profesiune este să studieze alte culturi, dilema îl însoțește mereu. Relația lui personală cu obiectul lui de studiu este, poate în mai mare măsură decît pentru orice alt om de știință, inevitabil problematică. Află ce crede el că este un sălbatic și vei avea cheia operei lui. Află ce crede că este el însuși și, știind ce crede că este el însuși, vei ști în general ce fel de lucruri va spune despre tribul pe care se întîmplă să îl studieze, oricare ar fi acesta. Toată etnografia este în parte filozofie, iar o mare parte din restul este confesiune.

În cazul lui Claude Lévi-Strauss, profesor de antropologie socială la *Collège de France* și, în acest moment, centrul unui nivel de atenție generală pe care oamenii care își petrec viața studiind popoare îndepărtate nu îl primesc de obicei, departajarea elementelor spirituale de cele descriptive este una deosebit de dificilă. Pe de o parte, nici un antropolog nu a insistat mai mult asupra faptului că practicarea profesiunii lui a provenit dintr-o căutare personală, motivată de o viziune personală și orientată către o salvare personală:

Mă datorez umanității la fel de mult ca și cunoașterii. Istoria, politica, universul social și economic, lumea fizică, pînă și cerul, toate mă înconjoară în cercuri con-

centrice, iar eu pot scăpa în gîndire de acele cercuri doar dacă conced fiecareia dintre ele o anumită parte a ființei mele. Asemenea unei pietricele care marchează suprafața undei cu cercuri, pe măsură ce o străbate, trebuie să mă arunc eu însumi în apă, dacă e să sondez adîncurile.

Pe de altă parte, nici un antropolog nu a emis revendicări mai mari pentru etnologie ca știință pozitivă:

Scopul suprem al științelor umane nu este să îl constituie pe om, ci să îl dizolve. Importanța vitală a etnologiei este că ea reprezintă primul pas dintr-un proces care îi include și pe alții. Analiza etnografică încearcă să ajungă la invarianții de dincolo de diversitatea empirică a societăților... Această întreprindere inițială deschide calea celorlalte... care sînt deasupra științelor naturale: reintegrarea culturii în natură și în general a vieții în întregul condițiilor ei fizico-chimice... Se poate înțelege, prin urmare, de ce eu găsesc în etnologie principiul tuturor cercetărilor.

În opera lui Lévi-Strauss cele două fețe ale antropologiei – ca modalitate de a aborda lumea și ca metodă de dezvoltare a relațiilor legitime dintre faptele empirice – sînt îndreptate una către cealaltă, astfel încît să forțeze o confruntare directă între ele, mai degrabă decît (cum se întîmplă cel mai adesea în rîndul etnologilor) una cu spatele la cealaltă, în așa fel încît să evite o astfel de confruntare și presiunile interne implicate de aceasta. Aceasta explică atît puterea operei sale, cît și atractivitatea ei generală. Aceasta răsună de îndrăzneală și de un fel de sinceritate nesăbuită. Dar explică și suspiciunea mai degrabă intra-profesională că ceea ce este prezentat ca Știința Înaltă ar putea fi de fapt o încercare ingenioasă și oarecum ocolită de a apăra o poziție metafizică, de a avansa un argument ideologic și de a servi o cauză morală.

Probabil că nu există nimic mai groaznic de greșit, dar, ca și în cazul lui Marx, este bine să nu uităm asta, altfel o atitudine față de viață poate fi luată drept simplă descriere a ei. Orice om are dreptul de a-și crea propriul lui sălbatic, pentru propriile lui scopuri. Poate că fiecare om chiar face asta. Dar a demonstra că

un astfel de sălbatic construit corespunde aborigenilor australieni, membrilor triburilor africane sau indienilor brazilieni este cu totul altceva.

Dimensiunile spirituale ale întâlnirii dintre Lévi-Strauss și obiectul lui de studiu, ceea ce traficul cu sălbatici a însemnat pentru el personal, sînt lucruri deosebit de ușor de descoperit, căci el le-a consemnat cu o elocvență ornamentată într-o lucrare care, chiar dacă este foarte departe de a fi o mare carte de antropologie sau măcar una foarte bună, este fără îndoială una dintre cele mai remarcabile cărți scrise vreodată de un antropolog: *Tropice triste*¹. Planul ei are forma legendei standard a Căutării Eroice – plecarea precipitată de pe meleagurile ancestrale devenite familiare, bagatelizante și într-un anumit mod amenințătoare (un post de filozofie la un liceu provincial din Franța lui Le Brun), călătoria în altă lume, mai întunecată, un tărîm magic plin de surprize, teste și revelații (junglele braziliene din Cuduevo, Bororo, Namikwara și Tupi-Kawahib) și întoarcerea, resemnat și epuizat, la existența obișnuită („adio sălbaticilor, atunci, adio călătoriei”) cu o cunoaștere aprofundată a realității și obligația de a comunica ce ai aflat celor care, mai puțin aventuroși, au rămas acasă. Cartea este o combinație de autobiografie, poveste a călătorului, tratat filozofic, raport etnografic, istorie colonială și mit profetic.

Căci ce am aflat, la urma urmei, de la maeștrii pe care i-am ascultat, filozofii pe care i-am citit, societățile pe care le-am cercetat și însăși acea știință cu care Occidentul se mîndrește? Doar una sau două lecții fragmentare care, puse cap la cap, ar reconstitui meditațiile [lui Buddha] la picioarele copacului său.

Călătoria pe mare a fost lipsită de evenimente, un preludiu. Reflectînd asupra ei 20 de ani mai tîrziu, Lévi-Strauss compară poziția sa cu cea a navigatorilor clasici. Așeză călătoreau către o lume necunoscută, una abia atinsă de omenire, o Grădină a Raiului „cruțată de agitațiile «istoriei» timp de vreo zece sau douăzeci de mii de ani”. Lévi-Strauss naviga către o lume maculată, una pe care acești navigatori (și coloniștii care îi urmaseră) o distruseseră în lăcomia lor, în aroganța lor culturală și în furia lor pentru progres. Nimic nu mai rămăsese în Grădina terestră în afară de rămășițe. Însăși natura ei fusese transformată și devenise „istorică acolo unde odată fusese eternă și socială acolo unde odată fusese metafizică”. Odată călătorul găsea civilizații radical diferite de a lui așteptîndu-l la capătul călătoriei sale. Acum, el descoperă imitații sărăcite ale civilizației sale, create ici și colo de relicve ale unui trecut abandonat. Nu este deloc surprinzător că Rio este dezamăgitor. Proporțiile sînt cu totul greșite. Muntele Căpățîinii de Zahăr este prea mic, golful este plasat greșit, luna tropicală pare supradimensionată și doar cocioabele și bungalow-urile o atenuază. Lévi-Strauss a sosit ca un Columb întîr-

ziat pentru a face o descoperire descurajantă: „Tropicele nu sînt atît exotice, cît anacronice”.

Pe țarm începe coborîrea în adîncuri. Intriga se ascute, devine fantasmagorică și ajunge la un deznodămînt complet neprevăzut. Nu există nici un indian în suburbiile lui São Paulo, așa cum i se promisese în Paris de către nimeni altcineva decît de șeful Școlii Normale. Dacă în 1918 două treimi din stat erau marcate pe hartă ca „teritoriu neexplorat, locuit doar de indieni”, nici un singur indian autohton nu mai rămăsese în 1935, cînd, în căutarea „unei societăți umane reduse la forma ei de exprimare fundamentală”, Lévi-Strauss a preluat postul de profesor de sociologie la noua universitate de acolo. Cei mai apropiați erau la mai multe sute de kilometri distanță, într-o rezervație; dar nu erau foarte satisfăcători. Nici indieni adevărați, nici sălbatici adevărați, „erau exemplul perfect al acelei dileme sociale care devine încă și mai răspîndită în a doua jumătate a secolului XX: erau «foști sălbatici», adică [unii] cărora civilizația le fusese impusă în mod abrupt; și, imediat ce nu mai erau «un pericol pentru societate», civilizația nu mai era deloc interesată de ei”. Cu toate acestea, întâlnirea a fost instructivă, așa cum sînt toate inițierile, căci ei l-au vindecat pe Lévi-Strauss de „ideea inocentă și poetică despre ceea ce ne așteaptă, care este comună tuturor novicilor în antropologie” și astfel l-au pregătit să se confrunte cu mai multă obiectivitate cu indienii mai puțin „contaminați” cu care avea să aibă de-a face mai tîrziu.

Existau patru grupuri ale acestora, fiecare puțin mai departe în junglă, puțin mai neatins, puțin mai promițător pentru iluminarea finală. Membrii tribului Caduevo din centrul Paraguayului l-au intrigat prin tatuajele lor corporale, în ale căror modele elaborate el credea că poate vedea o reprezentare formală a organizării lor sociale aborigene, la acel moment în mare parte descompusă. Bororo, și mai adînc în pădure, erau mai intacti. Numărul lor fusese radical redus de boli și exploatare, dar trăiau încă după vechiul tipar sătesc și se străduiau să își mențină atît sistemul de clan, cît și religia. Încă și mai departe, Nambikwara copilăroși erau atît de simpli încît Lévi-Strauss a găsit în organizarea lor politică – o chestiune de grupuri nomade mici și realcătundu-se constant, conduse de șefi temporari – sprijin pentru teoria lui Rousseau a contractului social. Și, în sfîrșit, lîngă granița boliviană, în „țara lui Crusoe”, gnoza a apărut în cele din urmă îndeaproape, sub forma tribului Tupi-Kawahib, care nu erau doar necontaminați, ci, visul savantului, *nestudiați*:

Nimic nu este mai incitant pentru un antropolog decît perspectiva de a fi primul om alb care intră într-o comunitate băștinașă... În călătoria mea, urma să retrăiesc experiența călătorilor din vechime; în același timp, trebuia să mă confrunt cu acel moment, atît de crucial pentru gîndirea modernă, în care o comunitate care se considerase completă, perfectă și auto-suficientă este făcută să-și dea seama că nu este deloc așa... Contra-

1 *Tristes Tropiques* (Paris, 1955), tradusă în engleză, minus cîteva capitole, de John Russell (New York, 1964).

revelația, pe scurt: faptul că ea nu este singură pe lume, că nu este decît o parte a unui vast ansamblu uman și că pentru a se cunoaște pe sine trebuie mai întîi să privească imaginea nerecognoscibilă a ei înseși în acea oglindă din care un ciob de mult uitat era pe cale să emită, doar pentru mine, prima și ultima reflectare a ei.

Cu astfel de mari așteptări, a fost atunci o dezamăgire clară că, în loc să ofere o viziune purificată a primitivității, acești ultimi sălbatici s-au dovedit a fi inaccesibili intelectual, în afara razei lui de acțiune. Cît se poate de literal, Lévi-Strauss nu putea comunica cu ei.

Voisem să îl urmăresc pe „Primitiv” pînă în cel mai îndepărtat punct. Se presupunea că dorința mea fusese satisfăcută de acești oameni încîntători, pe care nici un om alb nu-i mai văzuse înaintea mea și nimeni nu avea să-i mai vadă din nou. Călătoria mea fusese captivantă și, la sfîrșitul ei, dădusem de sălbaticii „mei”. Dar, vai! – aceștia erau mult prea sălbatici... Iată-i, cu toții gata să mă învețe obiceiurile și credințele lor, iar eu nu știam deloc limba lor. Erau la fel de aproape de mine ca o imagine văzută în oglindă. Îi puteam atinge, dar nu-i puteam înțelege. Îmi primeam, în același timp, răsplata și pedeapsa, căci nu consta oare greșeala mea și a profesiei mele în credința că oamenii nu sînt întotdeauna oameni? Că unii merită mai mult interesul și atenția noastră deoarece felul lor de a fi are ceva uluitor pentru noi... Imediat ce astfel de oameni sînt cunoscuți sau aproximați, straniețea lor se topește și ai fi putut la fel de bine să rămîi în satul tău. Sau dacă, precum în cazul de față, straniețea lor rămînea intactă, atunci nu mi-era de nici un folos, pentru că nu puteam nici măcar a începe să o analizez. Între aceste două extreme, care sînt cazurile echivoce care ne prilejuiesc nouă [antropologilor] pretextele prin care trăim? Cine este, pînă la urmă, cel mai escrocat de neliniștea pe care noi o stîrnim în cititor? Remarcile noastre trebuie duse pînă la o anumită distanță, dacă e să le facem inteligibile, și totuși ele trebuie tăiate în jumătate, de vreme ce oamenii pe care ele îi uluiesc sînt foarte asemănători cu cei pentru care obiceiurile în chestiune sînt ceva firesc. Cititorul este cel care este înșelat de credința lui în noi? Sau noi înșine, care nu avem dreptul să fim satisfăcuți înainte de a dizolva complet acel reziduu care a oferit vanității noastre pretextul ei?

La sfîrșitul Căutării nu aștepta, astfel, o revelație, ci o ghi-citoare. Antropologul pare condamnat fie să călătorească printre oameni pe care îi poate înțelege tocmai pentru că propria lui cultură i-a contaminat deja, i-a acoperit cu „mizeria, mizeria noastră”, pe care am aruncat-o în fața umanității”, fie printre cei care,

nefiind astfel contaminați, sînt din acest motiv în mare parte neinteligibili pentru el. Fie este un rătăcitor printre sălbatici adevărați (din care, oricum, nu au mai rămas decît foarte puțini) a căror alteritate însăși izolează viața lui de a lor, fie este un turist nostalgic „care se grăbește în căutarea unei realități dispărute... un arheolog al spațiului, încercînd în van să cîrpească la loc ideea de exotic cu ajutorul unor particule și fragmente de resturi dispare”. Confruntat cu oamenii oglindă pe care îi poate atinge, dar nu îi poate sesiza, și cu oameni pe jumătate distruși „pulverizați de dezvoltarea civilizației occidentale”, Lévi-Strauss se compară pe sine cu indianul din legendă care mersese la capătul lumii și acolo întrebuse despre oameni și lucruri și fusese dezamăgit de ceea ce auzise. „Sînt victima unei duble infirmități: ceea ce văd este o năpastă pentru mine; ceea ce nu văd, un reproș.”

Trebuie prin urmare antropologul să dispară? Nu ne este dat să cunoaștem niciodată sălbaticii? Nu, pentru că există o altă cale de apropiere de lumea lor decît implicarea personală în ea – anume, construirea din particulele și fragmentele de resturi care mai pot fi colectate (sau care au fost deja colectate) a unui model teoretic al societății, care, deși nu corespunde cu nimic din ce se poate observa în realitate, ne va ajuta totuși să ajungem la o înțelegere a fundațiilor elementare ale existenței umane. Iar acest lucru este posibil deoarece, în ciuda straniețții de suprafață a oamenilor primitivi și a societăților lor, aceștia nu ne sînt străini la un nivel mai profund, un nivel psihologic. Minte omului este, în adîncul ei, pretutindeni aceeași: astfel încît ceea ce nu poate fi realizat printr-o apropiere, prin încercarea de a intra corporal în lumea anumitor triburi de sălbatici, poate fi realizat, în schimb, printr-o retragere, prin crearea unei științe generale, închise, abstracte și formaliste a gândirii, o gramatică universală a intelectului. Nu prin asaltarea directă a citadelor vieții sălbătice, încercînd a penetra fenomenologic viața lor mentală (o pură imposibilitate), poate fi scrisă o antropologie validă. Ci reconstituind intelectual conturul acelei vieți din rămășițele „arheologice” acoperite de mizerie, reconstruind sistemele conceptuale care, din adîncurile ei, o animează și îi dau formă.

Ceea ce o călătorie în inima întunericii nu poate să producă, o imersiune în lingvistica structurală, teoria comunicării, cibernetica și logică matematică poate. Din romantismul dezamăgit al *Tropicelor triste* s-a născut scientismul exuberant al celeilalte opere majore a lui Lévi-Strauss, *Gîndirea sălbatică* (1962)².

2 O traducere engleză (de asemenea neintegrală) a apărut ca *The Savage Mind* (Londra, 1966). Cu toate acestea, traducerea (neatribuită, din îngăduință) este, spre deosebire de redarea sensibilă a *Tropicelor triste* de către Russell, execrabilă, iar în cea mai mare parte eu mi-am făcut propriile mele versiuni, în loc să citez din ea. Culegerea de eseuri a lui Lévi-Strauss, *Anthropologie Structurale*, în care multe din temele cercetărilor sale mai recente au apărut pentru prima oară, a fost tradusă ca *Structural Anthropology* (New York, 1963); lucrarea sa *Le Totémisme Aujourd'hui* (Paris, 1962), un fel de repetiție generală pentru *La Pensée Sauvage*, ca *Totemism* (Boston, 1963).